

Камінний хрест (скорочено)

Василь Стефаник

I

"Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну..." Отак разом із конем і підпрягався до будь—якої роботи. Іван Дідух працював багато, не менше, ніж його кінь. Але коня жалів більш, ніж себе.

Десять років відслужив Іван у цісарській армії. А "як прийшов із войська додому, то не застав ні тата, ані мами, лише хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату [шматок] горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав і не сіяв, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти". Конем підвозив гній під горб, а сам уже виносив його нагору. Так його колись і "підвіяв" вітер. Від того Іван зігнувся, тому й кликали його в селі Переломаним. "Але хоч той горб його переломив, то політки [врожаї] давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки [грудки землі, брила, вивернуті плугом] трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі". Були в Івана й дивацтва: до церкви ходив лише раз на рік — на Великдень, а ще "курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній". Їв Дідух на лаві, а не коло столу, пояснюючи це незвичкою. "Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою".

II

"Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися". Зібрав Іван ціле село і прощався з усіма, дивлячись на знайомі обличчя, ніби хотів навік запам'ятати. Так дивиться на воду камінь, який "долішня хвиля викарбутить... із води", "як на утрачене щастя".

Іван бажав здоров'я односельцям, звертаючись до кожного, з ким поряд жив і працював, з ким хрестив дітей, з ким парубкував.

Згадував про те, що сподівався зібрати гостей на синове весілля, але доводиться їхати з рідного краю. І для кожного гостя Іван знаходить тепле слово.

"Та декую вам красно, та най вам бог дасть, що собі в него жедаєте. Лай вам боже здоров'є, діду Михайле..."

— Куме Іване, дай вам боже прожити ще на цім світі, та най господь милосердний щасливо запровадить вас на місце та й допоможе ласковсвоєв наново ґаздов стати!

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напитися. Дивюси на вас, та й ми, як якісь казав, молоді літа нагадують си.... Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану— ко пережийте, та й вібачейте, що—м на старість данець нагадав". Гримає лише на дружину: "Аді, видите,

як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґаздине моя? То я тебе викорінував на старість із твоєї хати?" Але за сердитими словами Івана криється туга, і він говорить: "Люди, такий туск, такий туск, що не памнетаю, що си зо мнов робить!"

III

Пригощаючи гостей, Іван розповідає, як вони дійшли—таки згоди щодо від'їзду. Сини його були письменні, то й дістали якогось листа та мапу [географічну карту]. Відтоді в хаті тільки й чути було про Канаду: "Сини не хоче бути наймитами після мое голови та й кажуть: "Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, та й не буде з чим киватися [тут нахилилися, хитатися]". Іван розуміє синів, які мріють нормально жити, але йому жаль цієї землі, щедро политої його потом. Односельці намагаються якось розрадити його: "За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народу здержати та й кількі біди вітримати. Мужик не годен, і вона не годна, обоє не годні". Ніби й саранчі нема, але й пшениці нема, "а податки накипають". Але в Івана свою думка. З бодем говорить він про те, що молодь відвертається від землі, нехтує працею на ній: "Атож бог не гніваеси на таких, що землю на гиндель [продаж, торгівля] пускають? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі фаєрмани [крутії], що землев не згоріли".

Підійшла старенька дружина Івана, Катерина, і звернувся до людей та до неї чоловік: "Бог знає, як з нами далі буде... а я хочу з тобов перед цими людьми віпрочитися. Так, як слюбсми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрочитися з тобов на смерть". Ці його слова вразили присутніх пронизливою щирістю і урочистістю. Іван продовжував: "А то ті, небого, в далеку могилу везу..." "Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбїг плач, як вітер, що з—поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив".

IV

Іван звертається до людей з двома проханнями: перше — найняти службу у церкві, як сповістять сини, що старі померли: "Може, пан бог менше гріха припише. Я гроші лишу Якові, бо він молодий та й слухний чоловік, та не сховав дідів грейцір".

Друге прохання Івану ніби й незручно виголошувати, але разом із тим він відчуває, що не може не сказати про це. Поставив Іван на тім горбу, який увесь вік обробляв, кам'яний хрест: "Такий тежкий, що гроб го не скине, мусить го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів—єм кілько памнетки по собі лишити". Той горб, його поле, був йому такий дорогий, що "коли—м міг, та й би—м го в пазуху сховав, та й взев з собою у світ. Банно ми за найменшов крішкову селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную [банувати — жалкувати, шкодувати за чимось]". Бо на тім горбі лишив Іван багато сили, здоров'я і праці. Це для нього святе місце. Коли він говорив, сльоза котилася по щоці: "Та я вас прошю, ґазди, або ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали".

Усі присутні бачили, як важливо це для нього, бо дивився на всіх, "як коли би хотів рядном простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в

серцях гостей свою просьбу". І відповів Івану за всіх кум Михайло: "Ми васусе будемо нагадувати, раз назавше. Були—сте поредний чоловік, не лізли—сте натарпом [нахабно] на нізкого, нікому—сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренця не порунтали [порунтати — рушити, взяти, вкрасти]".

V

Гості сіли до столу і, добре пригостившись, почали розмовляти, кожен про своє. Ніхто нікого не слухав, але мусили ті слова бути сказані, хоч би й на вітер. Один вихвалявся кіньми, інший уголос міркував: "Били та катували наших

татів, та в ярем запрегали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти..." Усякої бесіди було багато, але "вона розліталася в найріжніщі сторони, як надгнилі дерева в старім лісі". Серед цього гамору співали Іван та Михайло, "то нахилювалися до себе і тулили чоло до чола і сумували". Той спів був дивним, брав за серце. "Іван та й Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості".

VI

Син нагадав батькові, що вже б пора виходити, щоб устигнути до потягу. А Іван глянув на сина так, що той зблід і подався назад. Посидів старий якийсь час, поклавши голову в долоні, потім рішуче встав та й пішов до хати збиратися, бо вже й справді треба було виходити. "Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач". А Іван, ухопивши дружину, пустився з нею до танцю. Страшний то був танок: "Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх з хати". Але Іван ще і на подвір'ї продовжував танцювати, а його дружина вчепилася руками за поріг та голосила: "Ото—сми ті віходила, ото—сми ті вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила".

VII

"Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроводжували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав і показував старій хрест:

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є відбито і твоє намено. Не біси, є і моє і твоє..."